

Investeringsmönster och strukturförändring: Svensk tillverkningsindustri i ett internationellt perspektiv*

En stor del av näringslivets investeringar har under 60- och 70-talen gått till branscher och företag med goda historiska vinster, inte till företag med goda framtidsutsikter. Johansson och Strömquist visar, hur tex maskinindustrin och varven trots stora investeringar ändå haft en stor andel av sin sysselsättning i föråldrade enheter med små eller negativa bruttovinster.

Vid flera tillfällen har olika bedömare betonat skillnaderna mellan 1960- och 1970-talens industriutveckling. Det senaste årtiondets problem kan emellertid ges en mer långsiktig och kontinuerlig anknytning till utvecklingen under 1950- och 1960-talen. Under dessa decennier återfördes vinsterna som investeringar till främst de branscher och företag där de uppstått. Detta konserverande drag hos investeringsaktiviteten kan också sägas ha stimulerats av det system för företagsbeskattning som utvecklats i Sverige under efterkrigstiden.¹

Resultatet har blivit att en betydelsefull del av industrins expansion ägt rum i företag och arbetsställen med en framgångsrik historia. Medaljens baksida är

att investeringarna i för liten grad riktats mot produktion med goda möjligheter till en lyckosam framtid. Idag framstår det tydligt, att flera branscher med en långsiktig och internationellt stark tillväxt tillförts för små investeringsresurser i Sverige.

Bruttovinstandelar och ekonomisk ålder

Från andra hälften av sextioalet har betydelsefulla delar av svensk industri genomgått en föråldringsprocess. Denna utveckling har inte återspeglats i genomsnittssiffror förrän efter 1975. Mer än 200 000 personer fanns år 1977 i de arbetsställen som vi klassificerat som föråldrade. Siffran motsvarar ungefär en fjärdedel av hela sysselsättningen i tillverkningsindustrin.

Bedömningen av industrienheterna är gjord utifrån bruttovinstandelens storlek mot bakgrund av de skilda kapitalkraven i olika branscher. Bruttovinstandelen anger kvoten mellan bruttovinst och förädlingsvärde i ett arbetsställe. När kvo-

Ekonom dr BÖRJE JOHANSSON forskar vid Nationalekonomiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han är också sekreterare för byggmarknadsblocket hos Statens Råd för Byggeforskning. Fil kand ULF STRÖMQUIST är anställd vid konsultföretaget TEMAPLAN.

* Den översiktliga utblick som presenterats här har sin främsta bakgrund i Johansson och Strömquist [1980 a] och [1980 b]. Denna bok recenserar på sid 150 i detta nummer.

¹ Se Bergstrom [1979] och Bröms [1975].

Tabell 1. Analysschema för vinstandelar i tillverkningsindustrin. Tabellen anger de fasta kostnadsposter som täcks vid varje angiven vinstnivå.

Bruttovinstandel, %	Fasta administrationskostnader	Div bi-kostnader	Reparationskostnader	Avskrivningskostnader	5% i nettovinstandel
29	X	X	X	X	X
24	X	X	X	X	
15	X	X	X		
12	X	X			
10	X				

Källa: Johansson och Strömquist [1980 a]

ten är negativ, räcker ej förädlingsvärdet till för att täcka lönekostnaderna. Genom investeringar, omorganisation och annan förnyelse lyckas varje år en del av de olönsamma enheterna förbättra sin bruttovinstandel avsevärt. Detta gäller också föråldrade enheter. Därtill gäller att ett arbetställes bruttovinstandel varierar något år från år på grund av skift i kapacitetsutnyttjandet. Som helhet är bruttovinstandelen i den modernare delen av industrin påtagligt stabil även över konjunkturcykeln.

Ett schema för analys av bruttovinstandelar

Den ekonomiska åldern i ett arbetsställe sammanfattar ålderssammansättningen hos kapitalutrustning, teknik, försäljningsorganisation m.m. För den senaste tioårsperioden har bruttovinstandelen fungerat som en åldersindikator med hög precision. Arbetsställen med stor vinstandel behåller sin vinstposition från år till år även vid konjunkturvariationer. När bruttovinstandelen faller är det, bortsett från kortsiktiga variationer, ett tecken på ett pågående ekonomiskt åldrande. När arbetsstället åldras ökar också bruttovinstandelens årliga variationer. Bland de föråldrade enheterna tar sig omkring 40 procent kortsiktigt ur sin olönsamma position. Av de övriga föråldrade enheterna avgår mellan 15–20 procent om året. Sammanfattningsvis

gäller att sannolikheten för fallande bruttovinstandel ökar när andelen faller. Samtidigt växer sannolikheten för avgång (nedläggning).

Bruttovinsten skall täcka olika slags fasta kostnader som avskrivning, reparationer och underhåll, fasta kostnader för externa administrationstjänster m.m. Det återstående överskottet är en nettovinst.

Tabell 1 beskriver hur dessa kostnadsposter, enligt våra beräkningar, i genomsnitt förhåller sig till olika nivåer på bruttovinstandelen. Tabellen ger en sammanfattning för hela tillverkningsindustrin. Genom kombination av statistiska data kan detta slag av schema preciseras för branscher och delbranscher ända ner till uppskattningar på arbetställesnivå. För industrin som helhet krävs att bruttovinstandelen överstiger 24 procent för att vinsten skall motsvara de fasta kostnadsposterna. För majoriteten av delbranscher innebär en bruttovinstandel under 10 procent att det enskilda arbetsstället kan klassificeras som föråldrat, eftersom inte ens fasta administrationskostnader täcks. För total kostnadstäckning, inklusive "normal" nettovinst, krävs en bruttovinstandel på 29 procent.

Strukturella förändringar i svensk industri: kort och lång sikt

Under 1970-talet har andelen sysselsatta i föråldrade industrienheter aldrig fallit

under 15 procent. Mer än 80 procent av denna sysselsättning har funnits i arbetsställen med negativa bruttovinster. 1977 hade antalet sysselsatta i sådana enheter stigit till 150 000. Samma år arbetade över 350 000 personer i arbetsställen med negativa nettovinster. Eftersom endast en liten del av denna försämring förklaras av kortsiktiga konjunkturrörelser, ställer utvecklingen krav på omfattande investeringsprogram.

Situationen 1977 kan illustreras med hjälp av *figur 1*. I figuren återges arbetsproduktiviteten för distinkta grupper av arbetsställen med en fallande "trappstegskurva". Kurvan ordnar sysselsättningen efter fallande produktivitet.

För varje grupp av arbetsställen anges lönenivån i dessa arbetsställen av höjden hos en streckad yta. Avståndet mellan produktivitets- och lönenivån ger ett mått på bruttovinst per sysselsatt. *Figur 1* visar för år 1977 antalet personer som sysselsattes i enheter med negativa brutto- respektive nettovinster. Den ger en tydlig bild av den låga vinstnivån och antalet sysselsatta i föråldrade enheter.

De följande slutsatserna om olika branscher och regioner bygger bland annat på analys av liknande diagram för svensk industri indelad i 20 branscher och 30 regioner och innefattande en period på elva år.

Trävaru-, massa- och pappers-, järn- och stål-, samt gruvindustri kan sammanfattas under beteckningen "Sveriges traditionella exportsektorer". Dessa branscher har från andra hälften av 1960-talet kommit att svara för en växande andel av sysselsättningen i föråldrade arbetsställen. Efter 1974 har mer än 60 000 personer i dessa branscher arbetat i enheter med negativa bruttovinster. Hälften har funnits inom järn- och stålindustrienheter.

Också delar av verkstadsindustrin (exklusive varv) har fått en växande andel sysselsatta i föråldrade arbetsställen.

Tabell 2. Sysselsättning i föråldrade arbetsställen. Procentuell fördelning mellan branscher. Sverige 1969–1977.

	1969	1971	1973	1975	1977
Traditionella exportsektorer	14	21	15	29	31
Verkstadsindustrin	58	50	56	46	49
Övriga industri-branscher	28	29	29	25	20
Totalt	100	100	100	100	100

Källa: Johansson, Strömquist [1980 a].

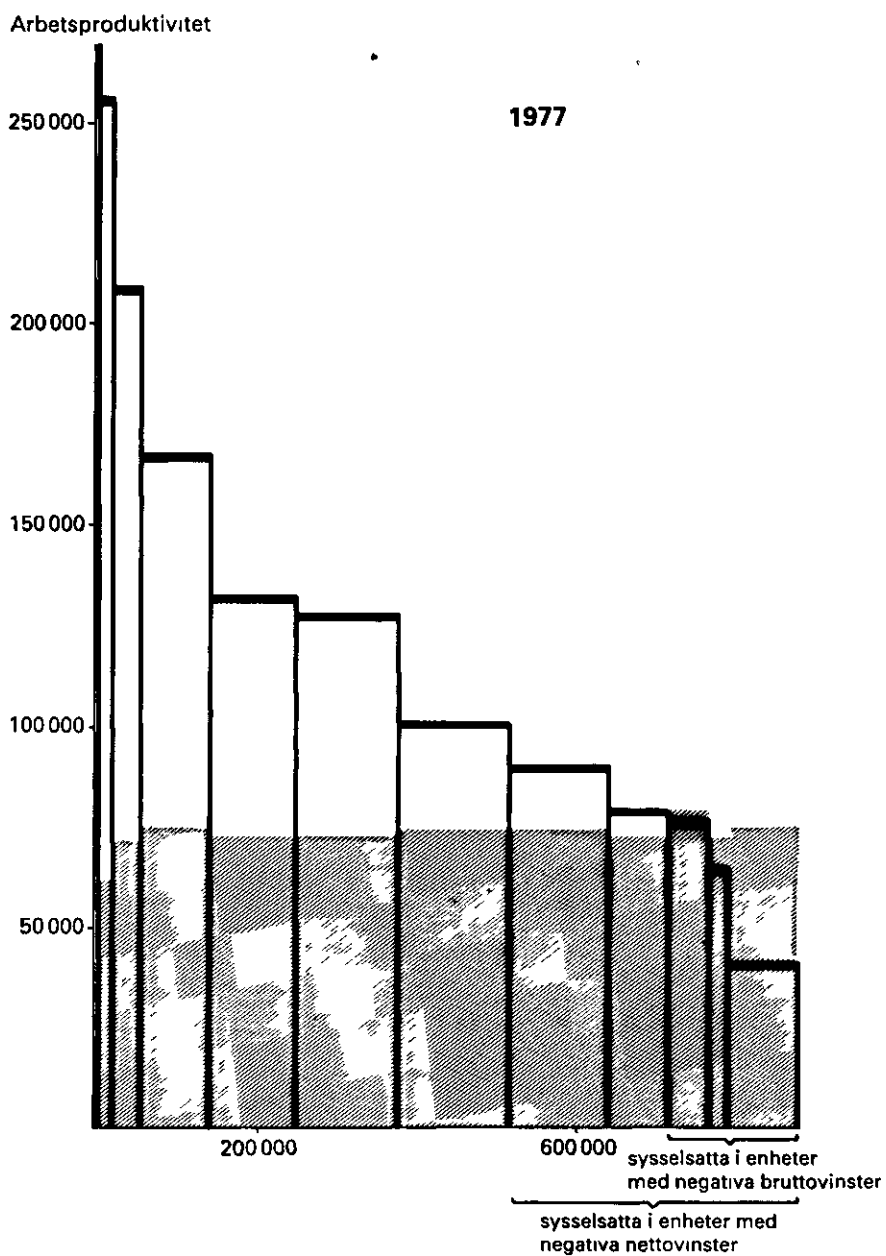
Mest alarmerande har utvecklingen i maskinvaruindustrin varit. I *tabell 2* ges en översikt av hur industrissysselsättningen i föråldrade enheter fördelar sig mellan branscher. En växande andel av föråldrade företag har kommit att lokaliseras i de traditionella exportsektorerna.

Det största antalet sysselsatta i föråldrade arbetsställen under perioden 1975–1977 återfanns i branscherna maskinsamt järn- och stålindustrin. Utvecklingen i dessa branscher har dessutom varit problemfylld under en mycket lång tidsperiod. I trävaruindustrin kan existerande problem återföras till den kraftiga nedgången i bostadsbyggandet under 1970-talets andra hälft. Gruvindustrins problem uppstod mycket hastigt i samband med en ogynnsam prisutveckling under ett par år under 1970-talets andra hälft. Även om massa- och pappersindustrin utmärktes av en långsiktig forsvagning under de senaste 15 åren, är dock de snabba kasten i branschens av-sättningsmöjligheter tillsammans med den svåra råvarusituationen det allt överskuggande problemet.

Investeringsfördelning i svensk industri

I ett långt tidsperspektiv är det möjligt att schematiskt ställa upp kriterier för en framgångsrik strukturomvandling av industrin. Ett viktigt kriterium galler in-

Figur 1. Arbetsproduktivitet och lönenivå i grupper av arbetsställen. Svensk tillverkningsindustri 1977.

Tabell 3. Fordelning av produktion och investeringar mellan branscher i svensk industri 1965–1977 i internationell jämförelse^a.

Investerings- och produktionsandel	Svag förnyelse	Blandat ålders- och lönsamhetsmonster	Ekonomisk förnyelse; stora vinstandelar
Internationellt låg andel	Teko Gummivaru	Plastvaru Jord och Sten Instrument	Livsmedel Kemisk Petroleum
Internationell medelposition	Järn och Stål	Elektro	Gruv
Internationellt hög andel	Maskin Varv	Massa, papper Grafisk	Transportmedel Metall Trä

^a Investeringsandel = summa investeringar i en bransch dividerad med summa investeringar i hela industrin. Produktionsandel definieras analogt.
Källa: Johansson och Stromquist [1980 a].

vesteringarnas sektorfördelning. Med en tidshorizont som sträcker sig 5–10 år framåt i tiden bör en växande andel av industrins investeringar fördelas till branscher och produktområden med växande efterfrågan och positiva vinstförväntningar. Ett annat viktigt kriterium innebär att sysselsättning och produktion skall reduceras i branscher med avstannande eller nedåtgående efterfrågan kombinerat med ett accelererat åldrande hos branschernas produktionsenheter. Ett övergripande krav är då att reduktion och expansion i olika branscher balanseras. En långsiktig förutsättning är att hela struktumvandlingen innefattar förnyelse av teknik, produkter och marknadsföring.

Flera branscher i svensk industri har under de senaste 15 åren visat en kraftig avvikelse från det mönster som ovan givna investeringskriterier implicerar. Tre branscher med små bruttovinstandelar och med en stor andel av sin sysselsättning förlagd till föråldrade enheter har upptagit oproportionerligt stora an-

delar av de samlade industriinvesteringarna. Trots sin ogynnsamma lönsamhetsutveckling har branscherna också bibehållit en stor andel av den samlade industriproduktionen. Branscherna är:

- Järn- och stålindustri
- Maskinindustri
- Varvsindustri

Stora investeringar i dessa sektorer har inte lyckats reducera antalet sysselsatta i föråldrade arbetsställen. Investeringarna har inte ökat andelen sysselsatta i moderniserade och marknadsanpassade enheter. I viss utsträckning gäller liknande förhållanden för massa- och pappersindustrin. Men denna bransch kännetecknas främst av snabba kast i avsettningsvillkoren.

En annan grupp av branscher har enligt de givna investeringskriterierna erhållit förvånande små andelar av de totala industriinvesteringarna. Sedan mitten av 1960-talet har dessa branscher uppvisat stora bruttovinstandelar och en stor andel av branschernas sysselsättning har funnits i enheter med en modern

Tabell 4. Investeringsandelar i sju länder 1965–1975. Procent av totala industriinvesteringar i respektive land.

	Travaru- industri	Massa- och pappers- industri	Järn- och stålindustri	Summa
Finland	8	23	6	37
Sverige	8	17	10	35
Kanada	7	15	8	30
Norge	7	8	7	22
Osterrike	6	6	12	24
Japan	2	4	17	23
Australien	4	4	13	21

Källa: Johansson och Stromquist [1980 a].

teknik och vinstgivande prisanpassning. Kapitalbildningens låga nivå i dessa branscher har resulterat i att de expanderat långsamt. Exponenter för denna utveckling finns i olika delbranscher av den kemiska industrin, gruvindustrin och livsmedelsindustrin.

En övergripande bild av utvecklingsmönstret visar följande egenskaper. Flera svenska industribranscher har kombinerat, internationellt sett, stora andelar av hela industrins investeringar med små bruttovinstandelar och en stor proportion föråldrade arbetsställen. Flera små delbranscher har under den aktuella perioden erhållit en andel av industrins investeringar som varit extremt liten i ett internationellt perspektiv, samtidigt som branscherna haft hög lönsamhet med stora bruttovinstandelar. I tabell 3 illustreras detta mönster. Tabellen korsklassificerar de svenska industribranscherna med avseende på: (i) vinstandel och teknologisk nivå hos varje bransch, (ii) produktions- och investeringsandel i varje bransch jämfört med samma andelar för branschen i tjugo andra industriländer.

Tabellens diagonal innehåller därför de branscher där investeringsintensiteten ligger på en nivå som motsvarar vinst- och teknisk utveckling i branschen.

Maskin- och varvsindustrin har således haft en ovanligt stor andel i Sverige, samtidigt som de uppvisat en svag förnyelseförmåga. Livsmedels-, petroleum- och den kemiska industrin å andra sidan har visat god förnyelse och stora bruttovinstandelar, samtidigt som dessa branschens andelar av industrin varit relativt små i en internationell jämförelse.

Den negativa utvecklingen i de traditionella exportbranscherna har fortlöpt samtidigt som branscherna tillförts en mycket stor andel av landets industriinvesteringar. I tabell 4 jämförs investeringsandelarna för tre av branscherna med motsvarande andelar i andra länder.

Utblick mot nästa decennium

Vi har sett att strukturförändringen under 1970-talet har inneburit en snabb föråldringsprocess i vissa sektorer. Dessa sektorer är koncentrerade till avgränsade regioner. Föråldringsprocessen har dessutom varit särskilt snabb i några av dessa regioner. Maskinindustrin i Mellansverige har t ex genomgått en mycket snabbare lönsamhetsförsämring än i andra landsdelar. Som helhet har regioner med stor andel sysselsatta i de traditionella exportsektorerna drabbats hårdast.

Investeringsutvecklingen i Sverige måste under 1980-talet uppfylla två hu-

vudvillkor. Den måste hålla tillbaka omvandlingstakten till en acceptabel nivå i de utsatta regionerna bli genom förnyelse av de där befintliga arbetsställena. Samtidigt måste investeringsmönstret ge en gradvis förskjutning av bransch- och produktmönstret i samtliga regioner.

Under de senaste 15 åren har investeringarnas fördelning i svensk industri avslutit sig nära till motsvarande fördelning i Kanada, Finland, Norge och Australien. Det svenska investeringsmönstret har samtidigt avvikit starkt från mönstret i t ex Västtyskland, Japan, USA och Nederländerna. I ett framtidsperspektiv är det intressant att notera, att dessa länder skiljer sig från Sverige främst genom en

kraftig prioritering av investeringar i olika delar av den kemiska industrin.

Referenser

- Bergström, V., [1979], "Den svenska kapitalbildningens politiska ekonomi", *Ekonomisk Debatt*, årg 7, nr 4
- Broms, J., [1975], "Räntabilitet, skatter och forrättningsanspråk", *Ekonomiska utredningsrapporter* 88, Sveriges Industriförbund
- Johansson, B. och Strömquist, U., [1980 a], *Vinster och sysselsättning i svensk industri: En strukturanalys av Sveriges industri 1969-77*, SIND 1980: 2
- [1980 b], "Investment Patterns and Structural Development in the Manufacturing Industry: Sweden in a World Perspective", kommer i *The Investment Climate and the Incentives in Europe in the Eighties*, The Flemish University of Brussels.